

МИХАЙЛО БІЛЕВИЧ – УЧИТЕЛЬ НОВГОРОД-СІВЕРСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ (1806–1821)

В. Л. Маслійчук

Маслійчук В. Л. Михайло Білевич – учитель Новгород-Сіверської гімназії (1806–1821).

Михайло Білевич (1779–?) – дворянин із Буковини, після навчання в Пресбурзькому та Пештському університетах виїхав у 1806 р. вчителювати до Російської імперії. Найбільше відома його діяльність у Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька як провідного доносителя у справі про «вільнодумство», де був замішаний майбутній письменник Микола Яновський (Гоголь). Однак вивчення кар'єри М. Білевича у Новгород-Сіверській гімназії дозволяє пояснити майбутні вчинки: недбале ставлення до занять, збільшення навантаження за рахунок інших предметів, торгівля нерухомістю, утримання нелегального пансіону, конфліктність. Діяльність Михайла Білевича – приклад побутування вчителя-іноземця у провінційному навчальному закладі.

Ключові слова: освіта; гімназія; вчитель; зловживання; Російська імперія.

Маслійчук В. Л. Михаил Билевич – учитель Новгород-Северской гимназии (1806–1821).

Михаил Билевич (1779–?) – дворянин с Буковины, после учебы в Пресбургском и Пештском университетах выехал в Российскую империю для службы учителем. Наиболее известная его деятельность в Нежинской гимназии высших наук князя Безбородко как ведущего доносчика в «деле о вольнодумстве», где был замешан будущий писатель Николай Яновский (Гоголь). Изучение карьеры М. Билевича в Новгород-Северской гимназии позволяет объяснить его будущие поступки: неряшливое отношение к занятиям, увеличение учебной нагрузки за счет других предметов, торговля недвижимостью, содержание нелегального пансиона, конфликтность. Деятельность Михаила Билевича – пример образа жизни учителя-иностранца в провинциальном учебном заведении.

Ключевые слова: образование; гимназия; учитель; злоупотребления; Российская империя.

Masliychuk V. L. Mykhaylo Bilevich – Teacher of Novhorod-Siversky Gymnasium (1806-1821).

Michael (Mykhaylo) Bilevich (1779-?) is a nobleman from Bukovina, after studying at the universities of Pest and Presburg went in 1806 r. to the Russian Empire. Best known for his work in the Nizhyn Gymnasium of higher Sciences Prince Bezbordko as the leading denunciator in the case of “freethinking”. A study of the career of Bilevich in Novgorod-Sivers'kij grammar school allows you to explain future actions: careless attitude to employment, increase the load at the expense of other subjects, trade real estate, keeping illegal pansionate, entered. The activities of Michael Bilevich is an example of the existence of alien teacher in a provincial institution.

Keywords: education; school; teacher; abuse; Russian Empire.

Вивчення досвіду викладання в навчальних закладах Російської імперії вихованців «західних університетів», постатей з інакшим досвідом та педагогічних принципів, їхнього пристосування до інакших умов та освітніх практик допоможе з'ясувати низку питань і висвітлити суперечності у формуванні освітньої системи, цінностей і пріоритетів учителів, а також окремих ідеологем, тісно пов'язаних з освітою (національне бачення, рівність доступу до знань, жіноча освіта). Особливу роль тут відіграють емігранти зі слов'янських земель (Австрійської та Османської імперій), що бачили в Російській імперії опору для власних народів та, незрідка, конфесій, намагалися реалізуватися в непростих умовах, знаходячи підтримку на державному рівні.

Однією з найвидатніших постатей з емігрантів-слов'ян, запрошених свого часу Харківським університетом для викладання та вчителювання, був учитель Новгород-Сіверської гімназії, а потому і старший професор Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька Михайло Білевич. Відомості про біографію цього вчителя дуже обмежені. Чи не найкраща дослідниця емігрантів-слов'ян з Австрійської імперії в Росії Тамара Байцуря наводить дані про Білевича, але доволі побіжні¹. Основна увага зосереджується на викладах Михайла Білевича в Ніжинській гімназії і досить вагомому конфлікті 1827 р. У руслі цього конфлікту виявляється, що Михайло Білевич – постать одіозна, саме він по-

чав скаржитися на виклади з природного права молодшого професора Миколи Білоусова, що призвело до справи про вільнодумство у Ніжинській гімназії, до якої був залучений і майбутній класик, студент Микола Яновський (Гоголь). Дослідник творчості Гоголя і, зокрема, цієї справи Семен Машинський досить суворо характеризував Михайла Білевича: «Билевич с самого начала своей службы в гимназии зарекомендовал себя как отъявленный реакционер, человек невежественный и бездарный. Лекции его, по отзывам учеников, были нестерпимо скучными и представляли собой элементарный пересказ общеизвестных учебников. Воспитанники гимназии побаивались Билевича и ненавидели его. Терпеть его не мог и Гоголь, называвший Билевича и его единомышленников “профессорами-школярами”»². Розгромна й однозначна характеристика, однак відчутні брак відомостей про самого Михайла Білевича і розуміння його вчинку.

Постать Михайла Білевича відображена в історіографії. Перші детальні характеристики й оцінні судження про нього дав професор Микола Лавровський, висвітлюючи біографії вчителів та історію Ніжинської гімназії. Білевич дійсно залишив по собі негативну opiniю. У виданні до 35-річчя Ніжинського лицейо-гімназії подана його дуже куца, беземоційна і невідписана біографія³ (власне, на той час Білевич ще був живим і мешкав у Кишиневі). Однак уже в наступних виданнях щодо історії гімназії новий професор та історик Микола Лавровський подає, базуючись на архіві гімназії, досить деталізовану біографію ніжинського періоду та історію конфлікту, прямо пов'язану з Білевичем⁴. При цьому новгород-сіверський період біографії Михайла Білевича згадано одним реченням, хоча саме він дає найбільше доказів до характеристики Білевича, якого вирізняв, за виразом Тамари Байцури, «стимул матеріальної зацікавленості в її худшем виде, стремление занять в обществе положение выше собственных возможностей и способностей»⁵.

У документації Харківського навчального округу першої третини XIX ст. згадки про вчителя Білевича дуже часті, це один із найпомітніших учителів того часу. Виявляється, що Михайло Білевич – непересічна постать і приклад дуже спритної людини, але самі такі постаті й характеризують стан, «атмосферу» освіти на цих територіях у першій третині XIX ст.

Можна відтворити біографію вчителя і в більш-менш повних деталях. Михайло Васильович Білевич народився близько 1779 р., як можна вирахувати з його пізніших подань і відомостей Миколи Лавровського. Ідентичність Білевичів дуже цікава: у 1815 р. Михайло Білевич подав документи до Чернігівського дворянського зібрання, щоб підтвердити дворянство, зазначивши, що він із братом «венгерские дворяне» жителі «Трансильваной области» села Малшести (певно, містечко Мілішеуць/Мілішівці в Румунії) «Верхней Буковины»⁶. Однак важливий факт, що брати були православними. Є інформація, що Білевич народився в містечку Бистриця⁷.

Так само досить цікавий факт, що Білевич навчався у Львівській «гімназії» і далі у Львівському університеті⁸. Потому майбутній вчитель студіював у «Королівській Пресбурзькій академії» (у ній, між тим, також навчався й Афанасій Стойкович, теж емігрант до Російської імперії і в 1811–1813 рр. ректор Харківського університету). Важливо, що свідомство про навчання в Пресбурзькій академії, де зазначено, що Михайлів батько Василь – угорський шляхтич, було визнано за провідний доказ щодо дворянства. Після того Михайло Білевич навчався в Пештському університеті на юридичному факультеті. У 1806 р. на запрошення Харківського імператорського університету (вочевидь, завдяки діяльності попечителя Северина Потоцького, який охоче залучав кадри для університету і навчальних закладів Харківського навчального округу з Австрійської імперії) переїхав до Росії. Можна розширити формулярні зауваження Білевича: до Харкова він приїхав з молодшим братом Іваном та кількома іншими молодими вчителями і був призначений на посаду вчителя латини та німецької мови до Новгород-Сіверського головного народного училища, де пропрацював до 31 серпня 1821 р.⁹. Тобто п'ятнадцять років свого життя Білевич пов'язав із Новгородом-Сіверським.

Слід відзначити, що Білевич не полишав контактів з батьківщиною, особливо у справах успадкування майна. Уже в жовтні 1808 р. він прохав керівництво Харківського навчального округу через директора Новгород-Сіверської гімназії Івана Халанського про видачу пашпорта на 28 днів, з 29 серпня по 26 вересня, для поїздки в місто Сучаву («состоящую в Буковине») заради захисту своєї власності. З «иностранный коллегии»

Білевичу видали подорожню і передали пізніше його брату Іванові 200 рублів, які той просив переказати братові в місто Броди (тобто Білевич був в Австрійській імперії щодо владнань майнових справ). До всього, Білевич вимагав від директора гімназії й атестата про службу, але Халанський відмовив, бо такі документи видавалися при звільненні¹⁰. Цілком можливо, що через суперечки за спадщину Михайло Білевич збирався покинути службу.

Також дуже характерними були спроби Михайла Білевича адаптуватись у місцевому соціумі. Передусім, як було згадано, він підтверджує дворянство своє та брата у 1815 р., набуває нерухомості, за документацією Харківського навчального округу, багато контактує з місцевим населенням.

Однак щодо викладів та вчителства Білевич постає аж ніяк не в позитивному ключі. Передусім, учительська кар'єра Білевича кілька разів переривалася (кінець 1812–1813 рр., 1814–1815 рр.), лише «по возданню справедливости», як він сам пише, з 1816 р. він знову постійно на викладах у Новгород-Сіверській гімназії¹¹. На початку викладання можемо спостерегти досить цікаві його спроби прислужитися навчанню, зокрема, тема промови Білевича на відкритті Новгород-Сіверської гімназії – користь природи для розвитку розумових здібностей¹². Але далі справи Білевича – це суцільний кар'єризм і прохання про підвищення.

У 1811 р. з Новгорода-Сіверського виїхав учитель природознавства («естественной истории») Федір Каруновський, що за кілька років обладнав фізичний кабінет і почав збирати гербарій та колекцію мінералів. Білевич попросився викладати замість Каруновського природознавство за половину жалування і занесення в послужний список і почав вести заняття з цього предмета з серпня 1812 р.; крім того, Білевич (який уже викладав латину та німецьку) додав собі заняття із «сельського домоводства» в третьому класі гімназії та комерції й технології в четвертому¹³. Це було велике навантаження, досить складне для якісного висвітлення. Уже в 1811 р. директор Іван Халанський зазначав, що учні Новгород-Сіверської гімназії, які вступають до Харківського університету, слабкі в знанні латини, і прохав учителів Македонського і Білевича докласти зусиль для кращого навчання. Халанський зазначав: «Я розумею сам сей язык и богатство его, я не перестал любить в вечеру моей... жизни»¹⁴, тобто знання учнів перевіряв і директор.

Досить негативну характеристику урокам Білевича дав пізніше директор Новгород-Сіверської гімназії Ілля Тимковський, який прагнув залучити хорошого учителя німецької мови аж 1827 р. Тимковський зазначає, що вчили в гімназії німецької мови з 1808 р. «не вполне», бо вчитель Білевич викладав ще і латину, і «естественную историю»¹⁵. Більші невдачі очікували Білевича з природознавством, тим більше, що з 1817 р. виклади латини взяв на себе новий учитель Іван Пузанов, залишивши Білевичу природознавство.

Попередник щодо цього предмету учитель Федір Каруновський узявся свого часу доставляти в училищний комітет Харківського університету гербарій, насіння та опудала тварин і птахів з околиць Новгорода-Сіверського. Це навантаження перейшло на Білевича, але він нічого такого не робив, а коли Комітет став вимагати таких даних, Білевич почав відписувати, що він не може того робити і тим більше складати описи тварин і рослин, яких немає в околицях Харкова та Слобідсько-Української губернії, бо він не уродженець Слобідсько-Української губернії і не навчався в Харківському університеті, тобто місцевої природи не знає. Однак із визнанням власної нефаховості Білевич «томил начальство излишними предписаниями по предмету»¹⁶ (зокрема, просив надати описи природи сусідньої Слобідсько-Української губернії), тобто замість роботи займався бюрократичними відписками.

При цьому ще 1815 р. Білевич зазначав про свої успіхи в систематичному описуванні «мінералогічного кабінету» при гімназії (разом зі вчителем Петром Левицьким), що він описав 476 «штуфів» мінеральних тіл за системою професора Севергіна. Висловимо здогад, що Білевич, зважаючи на його абсолютне невміння в природознавстві, згодом просто привласнив собі роботу попередника Федора Каруновського, що помер 1811 р., близького до експедицій і описів професора Севергіна¹⁷. У своїх поданнях Білевич завжди просить підвищення і на посаді, і щодо платні, зазначаючи, що за свій внесок у вивчення природознавства він отримав лише половину платні¹⁸. Настійливі прохання Білевича мали певний успіх: у 1817 р. його нагородили медаллю «на владимирской ленте»¹⁹.

Окрема тема – комерційні оборудки вчителя. Передусім, Білевич скуповував землі біля гімназійного двору, займався обміном земель і мав з того зиск, коли у 1818 р. було вирішено перепланувати й розширити подвір'я гімназії²⁰. Михайло Білевич був посередником для винаймання квартир учителями гімназії, що викликало зауваження місцевого городничого. Також учитель втрутився 1818 р. у справу щодо переховування дезертира майором Куриленковим. Сам директор Іван Халанський зазначав, що Білевич часто займається «не своїйственными ему делами»²¹.

Однією з найяскравіших сторінок діяльності Михайла Білевича було утримування ним пансіону для виховання шляхетних панн – справа доволі авантюристична. Підприємливий учитель гімназії вирішив відкрити у себе вдома домашній пансіон для «благородних панночок». З усіх обставин випливає, що пансіон був нелегальним, не схваленим керівництвом Харківського навчального округу. Але пізніше Білевич посилався на норми про училища, де вчителям дозволялося мати приватні пансіони (учитель зазначав, що утримує такий пансіон для благородних панн уже 12 років, тобто від часу свого приїзду в Новгород-Сіверський і початку вчителювання)²². Більше того, відомо, що Білевич хотів відкрити пансіон «для обоєго пола» Подібно до інших приватних починань, спроби Білевича створити приватний пансіон не уникли скандалу. У 1821 р. до Новгорода-Сіверського заїхав на постій 40-й егерський полк. Із заїздом військових почалися певні проблеми. Поруч із будинком Білевича розквартирувався полковник Чубаров і через свою «довірену дівку», що була в прислузі у «барішень», «искал обидеть невинность» однієї з вихованок. Білевич розгадав підступ, однак дівка-служниця втекла до Чубарова. Учитель звернувся до поліції, але полковник, змовившись із квартальним Друльським, випустив її з міста; вона була ввіймана одним із десятих. Цей скандал мав розголос, і батьки забрали дітей від Білевича, нічого тому не заплативши²³.

Директор Новгород-Сіверської гімназії, знаний подвижник на ниві освіти Іван Халанський, напевне, був проти заробітків на пансіонах, бо за всіма ознаками оборудки Білевича були неофіційними. Згідно зі Статутом училищ, учитель дійсно мав право утримувати пансіон, але узгодивши це з начальством і подавши необхідні документи до керівництва навчального округу, чого Білевич не зробив.

Проблеми з військовими не були винятком. Ще однією проблемою була несплата за навчання. Білевич усупереч інструкціям утримував поруч із дівочим пансіоном хлопців-квартирантів; мати одного з хлопців, поміщика Божовська, заборгувала за сина 103 рублі, і вчитель подав на неї позов до суду²⁴. У 1821 р. Михайло Білевич перейшов на посаду молодшого професора й викладача німецької словесності до нововідкритої Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька.

Окремо, виходячи поза тему, слід зупинитися на цьому переведенні і праці Білевича в Ніжинській гімназії вищих наук князя Безбородька. Поза сумнівом, переведенню посприяв директор гімназії і земляк Білевича Іван Орлай. Незважаючи на риторику створення гімназії як закладу для шляхтичів та шляхетних наук, цей заклад став цікавим прихистком для вихідців із західноукраїнських земель і Балкан. З огляду на існування в Ніжині здавна грецької колонії те не видається дивним. Допомога Івана Орлая країнину теж зрозуміла. Однак, попри такі стосунки, Іван Орлай був доволі ретельним у доборі кадрів. Вступ Білевича на роботу до гімназії за міністерським наказом 1821 р. відбувся «по отличному одобрению многими его знающими»²⁵, тобто Білевич скористався широким колом протекцій. Більше того, можливо, з подачі Орлая Білевич посів кафедру політичних наук і мав викладати юридичні дисципліни. Це викликало заперечення з Міністерства освіти, бо Білевич не мав підтвердження своєї компетенції, адже понад десять років викладав «німецьку словесність». Для підтвердження знань слід було скласти в Харківському університеті іспит, пройти атестацію. 26 жовтня 1823 р. Михайло Білевич успішно склав іспит і отримав свідоцтво (знання в «народному, загальному та кримінальному праві виявилися добрими, а в римському праві дуже добрими»). 5 січня 1824 р. міністр освіти затвердив Михайла Білевича на посаді старшого професора з платнею 2000 рублів на рік²⁶.

Однак навіть іспит і свідоцтво Білевича виявилися досить своєрідними підтвердженнями. Під час конфлікту з Миколою Білоусовим останній у рапорті від 30 вересня 1827 р. переказує свою розмову з Іваном Орлаєм (у часи директорства Орлая), де Орлай зазна-

чив: «Билевич не сведущ в предметах, им преподаваемых, и что писал уже о сем своему начальству в Петербург, при чем рассказал историю для Билевича весьма не лестную о свидательстве, выданном ему из университета»²⁷. З огляду на те, як викладав Михайло Білевич у Новгороді-Сіверському (найрізноманітніші дисципліни), таке свідчення Білоусова чи ймовірна оцінка Івана Орлая має під собою ґрунт.

Важливо, що, вже посівши високу посаду з доброю платнею, Білевич докладає зусиль для підтримки рідні на рівні свого навчального закладу. Цікавою є поява як студента (вільного слухача), а потім і викладача Гаврила Білевича з чітким зазначенням себе як «иностранца сербской нации». У 1826 р. після навчання в «німецькому училищі» в Австрійській імперії Гаврило Білевич переїхав до Ніжина як вільний слухач на лекції з німецької словесності (яку свого часу, до кінця 1823 р., викладав Михайло Білевич) і був екзаменований директором Іваном Орлаєм для подальших викладів у Ніжині німецької мови. Бюрократичні процедури затримували затвердження «серб» як викладача²⁸. Роль Михайла Білевича в долі однофамільця майже не простежується, проте до Ніжинської гімназії подав прохання про навчання сина Миколи (пізніше педагога й одного з учителів російського класика Федора Достоевського) рідний брат Михайла Білевича – Іван, учитель Курської гімназії²⁹. Ці збіги не видаються випадковими, напевно ж, Білевич сприяв рідні щодо освіти та кар'єри.

Михайло Білевич (визнаймо, не маючи істотних здобутків) швидко йшов угору кар'єрними сходами: спочатку став «молодшим», а потім і «старшим» професором, викладачем німецької мови і правничих дисциплін. Уже у 1827–1828 рр. його прізвище в конференційних протоколах зазначається після директорського. Та й тут Білевич не утримався від конфлікту щодо викладання природного права вчителем Білоусовим. Ішлося про конспект лекцій Білоусова (часто записки самих студентів з лекцій: саме тут серед інших студентів, які вели конспект, фігурує і Микола Яновський (Гоголь)). Однак, можливо, слід визнати, що конфлікт мав особисте підґрунтя неприязні до молодого вчителя, що викладав, як і Білевич, правничі дисципліни.

Михайло Білевич був професором гімназії до 1833 р. і навіть виконував обов'язки директора з 13 листопада 1830 до 1 вересня 1831 р. Виїхав до столиці, де певний час був інспектором Училища дітей придворних служителів. Однак швидко після відставки й пенсії оселився в Кишиневі, де провів залишок свого життя неподалік Буковини³⁰. Такі перипетії теж мали під собою родинне підґрунтя. Один із останніх документів щодо Білевича з Ніжинської гімназії влітку 1832 р. – прохання професора щодо поїздки в родинних справах до Кам'янка-Подільського та Кишинева, потім до Одеси на цілий місяць³¹.

Характеристика Михайла Білевича начебто досить істотно набуває негативних рис, однак вона радше є характеристикою освіти на провінції: низька платня, виклади найрізноманітніших предметів, побутова невлаштованість і широке поле для зловживань. Завдяки іноземству і, напевно, хорошим знанням юридичної казуїстики Михайло Білевич уник покарань і здійснив непогану кар'єру. Саме його кар'єра свідчить про брак кадрів для освітньої сфери, відсутність належних якісних оцінок і контролю, що мало призвести до наслідків – низького рівня освіти і нищівної, подекуди вульгарної критики вчителів та керівників освіти хоча б із-під пера одного з учнів Білевича – Миколи Гоголя.

¹ Байцур Т. Закарпатоукраїнская интеллигенция России в первой половине XIX века. Братислава: Словацке педагогічне видавництво в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві, 1971. С. 32–33, 52–53, 102, 118, 145–147.

² *Машинский С.* Гоголь и «дело о вольнодумстве». М.: Советский писатель, 1959. С. 39.

³ Лицей кн. Безбородко. Издал граф Г. А. Кушелев-Безбородко. СПб., 1859. С. 92.

⁴ Гимназия высших наук и лицей кн. Безбородко. Изд. 2-е, испр. и доп. СПб., 1881. С. 231.

⁵ Байцур Т. Закарпатоукраїнская интеллигенция России в первой половине XIX века. С. 52.

⁶ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАК України). Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 97. Арк. 8.

⁷ *Лавровский Н.* Гимназия высших наук князя Безбородко в Нежине 1820–1832. Нежин, 1879. С. 73.

⁸ Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко. С. 231.

⁹ Лицей кн. Безбородко. С. 92.

- ¹⁰ Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). Ф. 667. Оп. 283. Спр. 25. Арк. 2, 9, 15, 20, 28.
- ¹¹ ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 445. Арк. 1зв.–2.
- ¹² Разные известия по части народного просвещения за 1809 г. // Периодическое сочинение о успехах народного Просвещения. № XXII. С. 194.
- ¹³ ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 77. Арк. 2–6.
- ¹⁴ ДАХО. Ф. 667. Оп. 283. Спр. 96. Арк. 1–2.
- ¹⁵ ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 503. Арк. 16.
- ¹⁶ ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 141. Арк. 8.
- ¹⁷ *Тутолмин М.* Столетие Черниговской гимназии. Краткая историческая записка 1805–1905 гг. Чернигов, 1906. С. 115.
- ¹⁸ ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 97. Арк. 2.
- ¹⁹ ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 445. Арк. 1зв.–2.
- ²⁰ ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 127.
- ²¹ ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 141. Арк. 6–9.
- ²² ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 207. Арк. 3зв.
- ²³ ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 4зв.–5.
- ²⁴ ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 141. Арк. 16.
- ²⁵ Гимназия высших наук. С. 231.
- ²⁶ ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 308. Арк. 4, 9, 10, 18.
- ²⁷ *Лавровский Н.* Гимназия высших наук князя Безбородко в Нежине 1820–1832. С. 74.
- ²⁸ ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 486. Арк. 1–2.
- ²⁹ ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 490. Арк. 67зв.–68.
- ³⁰ Лицей князя Безбородко. С. 92.
- ³¹ ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 616. Арк. 8, 11.